

**Mehmet Mahur TULUM, Hoca Ahmed Yesevî Dîvân-ı Hikmet
Hikmetler Mecmuası Mısır Nüshası-1650. İstanbul: Ketebe, 2019,
ISBN: 978-625-7014-05-2, 560 sayfa.**

Öğr. Gör. Dr. Ebubekir ERASLAN*

Pir-i Türkistan ve Hacı-i Türkistan olarak anılan ve Anadolu'ya gelip yerleşen "erenler" in manevi hocası ve bu yönüyle Anadolu'nun manevi fatihi Hoca Ahmed Yesevî'dir.

Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetleri; Orta Asya'da İslamiyeti yeni kabul eden okuma yazma bilmeyen Türklere İslamiyet'in temel kurallarını, Kur'an ve sünnet adına bilinmesi gerekenleri anlatan manzumelerden oluşmaktadır. Söz konusu bu manzumeler yüzyıllardır Türklerin ayak bastığı her coğrafyada farklı dillerde yaşamış ve dolaşmış, yaşamaya ve de dolaşmaya devam etmektedir.

Sovyetler birliğinin dağılmasından sonra Hoca Ahmed Yesevî ve hikmetleri üzerine yapılan çalışmaların sayısında gözle görülür bir şekilde artışlar olmuştur. Söz konusu tarihten bugüne kadar Hoca Ahmed Yesevî ve hikmetleri üzerine bildiriler, makaleler ve kitaplar yazılmıştır. Yapılan tüm yayınların temelde iki ana kaynağa dayandığı görülmektedir. Bunlardan ilki Fuat Köprülü'nün "*Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*" adlı eseriyle, Kemal Eraslan'ın hazırladığı "*Ahmed Yesevi - Dîvân-ı Hikmet (Seçmeler)*" adlı kitabıdır.

Köprülü'nün Hoca Ahmed Yesevî ile ilgili değerlendirmeleri bulunduğu dönem için çok doğru ve ileride durmaktadır. Köprülü; ulaşabildiği "*Dîvân-ı Hikmet*" mecmuaları arasında tam olarak bir tarihlendirmenin yapılamadığını, yazılış tarihi belirli eski tarihli nüshaya ulaşıldığı zaman eserle ilgili yorumların yeni boyutlara ulaşabileceğini söylemektedir. Köprülü'nün zikrettiği gibi hem eldeki "*Dîvân-ı Hikmet*" mecmularının tarihlendirilememesi hem de eser üzerinde ciddi içerik incelemesinin yapılamamış olması, kullanılan ortak mahlas sebebiyle tüm hikmetlerin Hoca Ahmed Yesevî'ye ait olduğunun düşünülmesi bugün hala güncelliğini koruyan tartışmaların başında gelmektedir.

Kemal Eraslan "*Ahmed Yesevi - Dîvân-ı Hikmet (Seçmeler)*" adlı eserinde tarihi yeni yazmalar üzerinde çalışmış, Yesevî'ye ait olduğunu düşündüğü hikmetlerin arasına başka şairlerin hikmetlerini de almış, aynı yazarın kaleminden çıkmadığı besbelli olan hikmetlere eserinde yer vermiştir.

"*Dîvân-ı Hikmet Hikmetler Mecmuası Mısır Nüshası - 1650*" adlı eser sırasıyla şu bölümlerden oluşmaktadır: "*Ön Söz, Giriş, Çeviriyazılı ve Aktarılmış Metin, Teknik Terimler ve Açıklamalar, Kaynakça ve Tıpkıbasım*".

Eserin giriş bölümünde "*Mısır Nüshası*", "*Sonuçlar*", "*Bir Tenkit Notu*", "*Hikmetlerin Muhteva Tahvilinden Çıkan Önemli Sonuç*", "*Bir Temenni*" ve "*Son Söz*" başlıklarına yer verilmektedir.

Kitabın "*Giriş*" bölümünde "*Dîvân-ı Hikmet*" in Mısır nüshasının istinsah tarihi ve müstensihi belli, eksiksiz ve şimdiye kadar bilinen en eski tarihli (1650) yazma nüsha özelliğini taşıdığı belirtilmektedir. Kitapta belirtildiği üzere söz konusu çalışmadaki "*Dîvân-ı Hikmet*" in Mısır nüshası yakın tarihlerde bulunmuş ve 1998 yılında tanıtımı yapılmıştır. Eserin bilimsel neşri ancak 2019 yılında gerçekleştirilebilmiştir.

* Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Türk Dili Bölümü, Muğla/Türkiye, ebubekireraslan@mu.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0003-3713-1242.

“Giriş” bölümünün “*Hikmetlerin Muhteva Tahlilinden Çıkan Önemli Sonuç*” başlığında; en eski nüsha olarak Mısır nüshasının tek yazarın kaleminden çıktığı, Mısır nüshasının gayrı mürettep bir divan görünümünde olduğu belirtilmiştir. Buna göre hikmetler, şekil ve içerik özellikleri göre müstakil bir yapıda tasarlanıp düzenlenerek (“*çeviriyazılı ve aktarılmış*” *metin* bölümünde) mürettep bir divan kimliğiyle 8 bölüme ayrılmıştır. “*Dîvân-ı Hikmet*”in klasik divan tarzında yeniden düzenlenen bu 8 bölümünün başlıkları şöyledir: 1. bölüm “*Yesevî Menakıpnamesi*”, 2. bölüm “*İlahi Aşk ve Aşık*”, 3. bölüm “*Zikir*”, 4. bölüm “*Şeriat, Sema, Raks, Hal İlmi, Mansur*”, 5. bölüm “*Gerçek Alim, Sahte Şeyh*”, 6. bölüm “*Hamd, Şükür, Nedamet, Tövbe, İstiğfar, Dua, Dilek, Ölüm, Kendi Ahvali*”, 7. bölüm “*Münacat*”, 8. bölüm “*Muhtelif Konular*”. Böylece diğer yayımlarda göz ardı edilen “*Dîvân-ı Hikmet*”in bir “divan” olma özelliği bu çalışmada dikkate alınmış ve metin ona göre yeniden düzenlenmiştir.

“Giriş” bölümündeki “*Hikmetlerin Muhteva Tahlilinden Çıkan Önemli Sonuç*” adlı kısımda ise araştırmacıların yıllardır üzerinde durduğu ve farklı görüşlere sahip olarak tam olarak anlamlandırılmayan “*defter-i sâni*” meselesi çözüme kavuşturulmuştur.

Kitabın “Giriş” bölümünde Mısır nüshası üzerinde çalışılırken eser üzerinde yapılan toplamda altı yayına (on el yazması, basılı yedi adet kitapla) bakılarak edisyon kritikli bir karşılaştırma yapıldığı söylenmektedir. Bu bölümün “*Son Söz*” başlığında; yapılan karşılaştırma neticesinde 49 hikmet içeren Mısır nüshasındaki 13 hikmetin, bilinen yazma ve basma eserlerde bulunmadığının tespit edildiği ve Mısır nüshasının tam ve de eksiksiz olması sebebiyle diğer nüshaları da tamamlayıcı özelliğe sahip olduğu belirtilmektedir. Yine bu karşılaştırma neticesinden elde edilen en önemli sonuç, Mısır nüshasının bugüne kadar bilinen diğer nüshaların kaynaklarından eskilik bakımından tamamen farklı özellikleri taşıması gelmektedir.

“*A. Yazma Hakkında*”ki bölümde; “*Mısır Nüshasının Dili*” ve “*Mısır Nüshasının Sunduğu Yeni İmkanlar*” başlıkları bulunmaktadır. “*A. Yazma Hakkında*”ki kısımda Mısır nüshasının özelliklerine yer verilmektedir. Bunlara göre; Mısır nüshası 1a’dan başlayıp 117b’de sonra eren ve eksik yaprak ihtiva etmeyen bir yazmadır. Birkaç sayfa dışında sayfalar 11 satırdır. Şikeste özelliği taşıyan talik hattıyla yazılmıştır. 117a’daki istinsah kaydından nüshanın yazıcısının *Mirzâ ‘Abdu’l-kâdir-i Hokandî*, yazdıran kişinin de *Molla Seyyid Ahûn* olduğu anlaşılmaktadır. Nüshanın ecbed hesabıyla 1650 yılında yazıldığı da son varakta geçmektedir. Yine eserdeki yazı stili ve nüshanın sonundaki Farsça *tetimme* kaydı nüshanın Türkistan’da istinsah edildikten sonra Mekke üzerinden Mısır’a götürüldüğünü göstermektedir.

“*A. Yazma Hakkında*”ki bölümünün “*Mısır Nüshasının Dili*” başlığında, yedi ayrı başlıkta belirtilen Mısır nüshasının özelliklerinin diğer hikmetlerin dil özelliklerine göre ayrıştığı kaydedilmektedir. Yine bu bölümde verilen “*Mısır Nüshasının Sunduğu Yeni İmkanlar*” kısmında da Mısır nüshasının daha önceki neşirlerin problemleri birçok yerini onarmayı, daha yeni okumalarla mümkün kılacak alternatif malzemeyi taşıdığı söylenmekte ve tüm bunların Yesevî ve tarikâtı üzerinde çalışmalarını yoğunlaştırmış bilim insanlarına birçok yeni, doğru okuma ve de yorumlama imkanı sunulmakta olduğu belirtilmektedir.

“*B. Yayın Metodu Hakkında*”ki bölümde “*Tenkitletli Metin Şerhi*”, “*Noktalama İşaretleri*” ve “*Aktarılmış Metinde Tutulan Yol*” başlıkları vardır. Bölümün “*Tenkitletli Metin Neşri*” kısmında, yazmanın iç yapısını daha iyi yorumlamak adına yapılanlar detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Burada verilen bilgiler sadece “*Dîvân-ı Hikmet*” özelinde değil Türk dili üzerinde yapılan ve yapılacak tüm yayınlar için de kıymetlidir. Yine yayında kullanılan tüm işaretlerin karşılıkları anlamlar “*Noktalama İşaretleri*” adıyla verilen başlıkta geçmektedir.

“C. Hikmetler Nasıl Değerlendirilmeliydi, Ne Yapıldı?” bölümünde; adını ihtişamlı bir şekilde Türk ve Türkçe tarihine yazdıran “*Dîvân-ı Hikmet*” üzerine yapılan çalışmaların yeterli olmadığı, hikmetler üzerinde çalışmanın beraberinde pek çok zorluğu getirdiği belirtilmiştir. Yine bu bölümde daha önceki yayınlarda yaşanan leksik, gramatikal ve filolojik problemlerin üzerinde durulmuştur. Sonrasında bu bölüm ayrıntılı “çeviriyazı alfabeti”yle tamamlanmıştır.

Eserin ikinci bölümü hüviyetindeki “*Çeviriyazılı ve Aktarılmış Metinde*” ise sekiz bölüme ayrılan “*Dîvân-ı Hikmet*”in Latin harfleriyle aktarılmış metin kısmı transkripsiyonlu bir şekilde kitabın tek sayfalarına, okuyucunun metinle alakasının kesilmemesi ve karşılaştırma yapılabilmesi hedeflenerek çeviriyazılı metin de çift sayfalara yerleştirilmiştir. Ayrıca bu bölümde tüm hikmetlerin mürettep bir divan özelliği taşıması gerektiği göz ardı edilmemiş ve hikmetler şekil ve muhteva açısından “klasik divan” düzenince sıralanmıştır.

Kitabın belki de en önemli tarafı metin kısmında yer alan kavram, terim vb. sözcüklerle ilgili açıklamaların yer aldığı “*Teknik Terimler ve Açıklamalar*” bölümüdür. Bölümde verilen bilgiler metni anlamlandırma açısından çok derece yararlı bilgileri içermektedir.

Kaynakça bölümünden sonra, Mısır nüshasının “*Tıpkıbasımı*”na yer verilmiştir. Böylece “*Dîvân-ı Hikmet Hikmetler Mecmuası Mısır Nüshası - 1650*” eserle; karşımıza açıklamalarıyla, metniyle, yorumlamasıyla, teknik notları ve tıpkıbasımıyla adeta bir Yesevî külliyyatı çıkmaktadır.

Mısır nüshası; içinde bulunan farklı metinler açısından önemi bir yana, bu metinleri dil birliği, mısralarının vezne uygunluğu yönünden doğru ve eksiksiz oluşu, hikmetlerin dörtlük sayıları bakımından zenginliği gibi noktalardan diğer nüshalara göre şimdilik ele geçen en değerli nüsha özelliği taşımaktadır.

Kitabın “*Giriş*” bölümünün “*Sonuçlar*” kısmında, hikmetlerin dilindeki farklılıkların bir kısmının doğrudan eski metinlerden bir kısmının da ezberden yapılan nakillerden kaynaklı olduğunu ve bunların “*Dîvân-ı Hikmet*”in açık bir derleme hikmetler mecmuası olduğunu ispatladığı söylenmektedir. Elde edilen diğer bir sonucun da “*Dîvân-ı Hikmet*” adının sadece Hoca Ahmed Yesevî’nin söylediği ya da yazdığı hikmetlerin dışında, Yesevîlik kültürü ile bu kültürün dayandığı fikir ve inanç esaslarının hâkim olduğu muhitlerde yazılan diğer hikmetleri de kapsamakta olduğudur.

Kitabın arka kapak ve tanıtım yazısında; “*Dîvân-ı Hikmet*”in Mısır nüshası dünyanın farklı yerlerinde on el yazması ve yedi adet de basılmış nüsha ile karşılaştırılarak büyük bir titizlikle hazırlayıp okurların istifadesine sunan Prof. Dr. Mehmet Mahur Tulum’un, Yesevîlik çalışmalarına merhum Prof. Dr. Fuad Köprülü’nün bıraktığı yerden daha da ileriye taşıdığı söylenmektedir. Ayrıca arka kapakta yayınevinin söylediği şu cümle de fazla iddialı olmuştur: “*Dîvân-ı Hikmet ilk kez yayımlanıyor.*”

“*Dîvân-ı Hikmet*”ler, Merkezî Asya Halk edebiyatının en erken ve kıymetli mahsullerindendir. “*Hoca Ahmed Yesevî Dîvân-ı Hikmet Hikmetler Mecmuası Mısır Nüshası -1650*” adlı eser; “*Ön Söz, Giriş ve Çeviriyazılı ve Aktarılmış Metin, Teknik Terimler ve Açıklamalar, Kaynakça ve Tıpkıbasım*”dan oluşmaktadır. “*Giriş*” bölümünde üç, “*Çeviriyazılı ve Aktarılmış Metin*” bölümünde sekiz başlık bulunmaktadır.

“*Hoca Ahmed Yesevî Dîvân-ı Hikmet Hikmetler Mecmuası Mısır Nüshası - 1650*” kitabıyla “*Dîvân-ı Hikmet*”in en eski ve eksiksiz nüshasının; “*Çeviriyazılı ve Aktarılmış Metin*” bölümüyle klasik divan tarzında yeniden dizilmesi, metnin Türkiye Türkçesindeki karşılığının verilmesiyle kitap günümüz okuyucunun da istifadesine sunulmuştur.

“*Dîvân-ı Hikmet*” hakkında “*Giriş*” bölümünde yazılanlar hem eser üzerinde araştırma yapacaklara hem de Türk dili üzerinde çalışacaklara kılavuzluk edecek niteliktedir. Kitabın “*Dîvân-ı Hikmet*”in tüm nüsha ve basılı yayınlarının edisyon kriterine dayanması; hikmetlerin klasik divan tertibince dizilmesi; hikmetlerin Türkiye Türkçesindeki karşılıklarının verilmesi, “*Teknik Terimler ve Açıklamalar*” bölümüyle eserin daha rahat anlaşılabilmesi ve eserin tıpkıbasımıyla okuyucun karşısına adeta bir Yesevî külliyyatı çıkmaktadır. Söz konusu çalışmanın Yesevîlik, Dîvân-ı Hikmet ve hikmetler alanında çalışacaklar için önemli bir merhale ve başvuru kaynağı olacağı açıktır.